

Att arbeta med föreställningskartor

Gun-Britt Scherp

För att tydliggöra och fördjupa förståelsen av ett fenomen har en metod, som bygger på tankekartor över föreställningsvärldar¹ visat sig vara användbar. En föreställningskarta bidrar till att synliggöra en individs förståelse, som ofta inte är medveten eller definierad av individen själv. Föreställningskartan har sin teoretiska grund i konstruktivistisk och gestaltteoretisk teori

om lärande och utveckling och kan ses som en grafisk representation av en individs föreställningar om ett visst fenomen. Att samtala med och tillsammans skapa en föreställningskarta är ett sätt att tydliggöra och förstå någon annans föreställningsvärldar. Metoden har visat sig fördjupa samtalet samtidigt som den ger en helhetsbild av den intervjuades föreställningsvärld. Föreställningskartor har i flera undersökningar använts för att förstå vad, hur och varför skolor förändras och utvecklas. Man kan dra paralleller mellan vanliga kartbilder och den spegling av vår tankestruktur, som en föreställningskarta förväntas ge. En karta är ämnad att ge en orientering i ett landskap. Den ska ge en förenklad bild av något stort och komplext. Den minskar osäkerheten när man är vilsen. En föreställningskarta blir på samma sätt ett verktyg för att få förståelse för en individs mentala landskap, hennes tankeprocesser. Den blir en symbol för "vår kunskap om den sociala terrängen"² och kan användas som en spegling av våra föreställningar.

Texten som följer bygger på erfarenheter från ca tvåhundrafemtio samtal, där intresset har varit att förstå hur lärare, skolledare och förvaltningschefer förstår sitt uppdrag.³ Samtalen med föreställningskartorna har inletts med frågan "Vad innebär det för dig att vara lärare (skolledare eller förvaltningschef)?"

Inledning av samtalet

Att arbeta med föreställningskartor innebär att man för ett förståelsefördjupande samtal, vilket kräver en hög grad av respekt och omtanke om den man samtalar med. Som samtalsledare har man som huvuduppgift att med hjälp av fördjupande frågor bidra till att den man samtalar med upptäcker och

---

¹ Miles & Khattri 1995; Scherp 2002

² Miles & Khattri 1995, sid 10

³ Scherp 2002

formulerar sina egna föreställningar och åskådliggör dessa föreställningar i form av en föreställningskarta. Detta har i sin tur visat sig vara till hjälp vid upptäckandet av ytterligare föreställningar.

En erfarenhet vi har är att det är viktigt att först samtala om syftet med samtalet. Det omedelbara och närliggande syftet med samtalet är i många fall att man dels vill bidra till att den man samtalar med blir mer klar över sin syn på fenomenet dels att man vill fördjupa sin egen förståelse av andras förståelse. Det är också viktigt att betona att samtalet inte syftar till att värdera någons förståelse, utan att förstå hur han eller hon tänker. Samtalet är alltså inte ett lämpligt forum för en diskussion utan bör användas till att skapa ett underlag för vidare samtal.

Det handlar om att man tillsammans konstruerar föreställningskartan och att den är resultatet av ett samarbete mellan två personer.

Hjälpmedel

Föreställningskartan kan som tidigare nämnts ses som grafisk representation av en individs föreställningar om ett visst fenomen. Konstruktionen av denna grafiska kartbild underlättas om man har tillgång till

- Självhäftande lappar – t ex ”post-it”- lappar
- Ett stort papper – t ex blädderblockspapper
- Ett bord att lägga pappret på så att samtalsledaren kan skriva på det och den man samtalar med kan läsa det som skrivs
- Ostörd tid – ca 1,5 – 2 timmar

Att sätta igång tankeprocessen

Det som är intressant att försöka åstadkomma med en föreställningskarta är att fånga den förståelse som individen har byggt upp utifrån sina egna erfarenheter. Det handlar om att sätta igång ett tänkande och använda frågor som möjliggör detta. I detta exempel, som handlar om förståelsen av läraruppdraget, kan flera frågor behöva användas för att försäkra sig om att man har samma förståelse av innebörden i frågeområdet:

- Vad innebär det för dig att vara lärare?
- Vad betyder det för dig att vara lärare?
- Vad innebär lärararbete för dig?
- Om jag kom ny till skolan och ville få hjälp av dig om hur man bör vara som lärare för att vara framgångsrik – vad skulle du säga då?
- Vilka slutsatser har du dragit om lärarskapet som du skulle kunna dela med dig av till mig?

Det handlar inte om att ta reda på lärarens förståelse för eller uppfattning om uppdraget, utan det gäller förståelsen eller uppfattningen av uppdraget. (De olika prepositionerna ger olika innebörder av vilken typ av förståelse eller uppfattning det handlar om.) Det handlar om den förståelse av läraruppdraget som varje enskild lärare byggt upp utifrån sina egna erfarenheter som lärare. Man nämner alltså inte uttryckligen exempelvis läroplan eller skolplan, eftersom det skulle kunna leda till att den man intervjuar bygger sin beskrivning på hur den förstått det de läst i dessa dokument.

Nyckelord och nyckelfraser

Föreställningskartan konstrueras tillsammans med den man samtalar med. Man ber först denne att försöka finna ett antal nyckelord eller nyckelfraser som beskriver förståelsen, dvs. svara på frågan och skriva ner dem på ”post-it”-lappar. Ett nyckelord eller en fras på varje lapp. Det kan här behövas en viss grad av flexibilitet. För det mesta går det bra att låta den man samtalar med själv skriva ner nyckelord och fraser men ibland kan det leda till att samtalet stannar av genom att den man samtalar med kommer av sig. Vissa har svårt att formulera sina tankar i skrift och föredrar att göra det muntligt. Om det underlättar kan man behöva hjälpa till med skrivandet på lapparna. Medarbetaren behöver sedan kontrollera att det man fångat upp stämmer, innan denne börjar med utplaceringen av lapparna.

Nästa steg är att placera ut lapparna på ett stort tomt papper t ex ett blädderblockspapper, som ger gott om utrymme att skriva på. Det är viktigt att sitta så att det både går bra att skriva för samtalsledaren och att det som skrivs går att läsa av den man samtalar med. Lapparna placeras ut av denne på ett sätt som denne själv finner lämpligt. Personen uppmanas också att försöka ordna, prioritera, binda ihop och/eller gruppera dessa på ett för henne eller honom meningsfullt sätt, för att man redan nu ska ha möjlighet att upptäcka eventuella mönster. Detta innebär att man försöker få denne att skapa en helhet av delarna.

Förtydligande av nyckelorden

Utgångspunkten för det fortsatta samtalet är att den som leder samtalet ska begripa sig på den förståelse som lapparna representerar. Man ska inte ta för givet att man förstår innebörden i nyckelorden, utan utgå från att man inte förstår och ställa fördjupande frågor av karaktären:

Du har skrivit ..... – hur tänkte du då?

Kan du hjälpa mig att förstå hur du menar med .....?

Det där lät intressant. Kan du beskriva lite närmare?

Är det så här du menar.....?

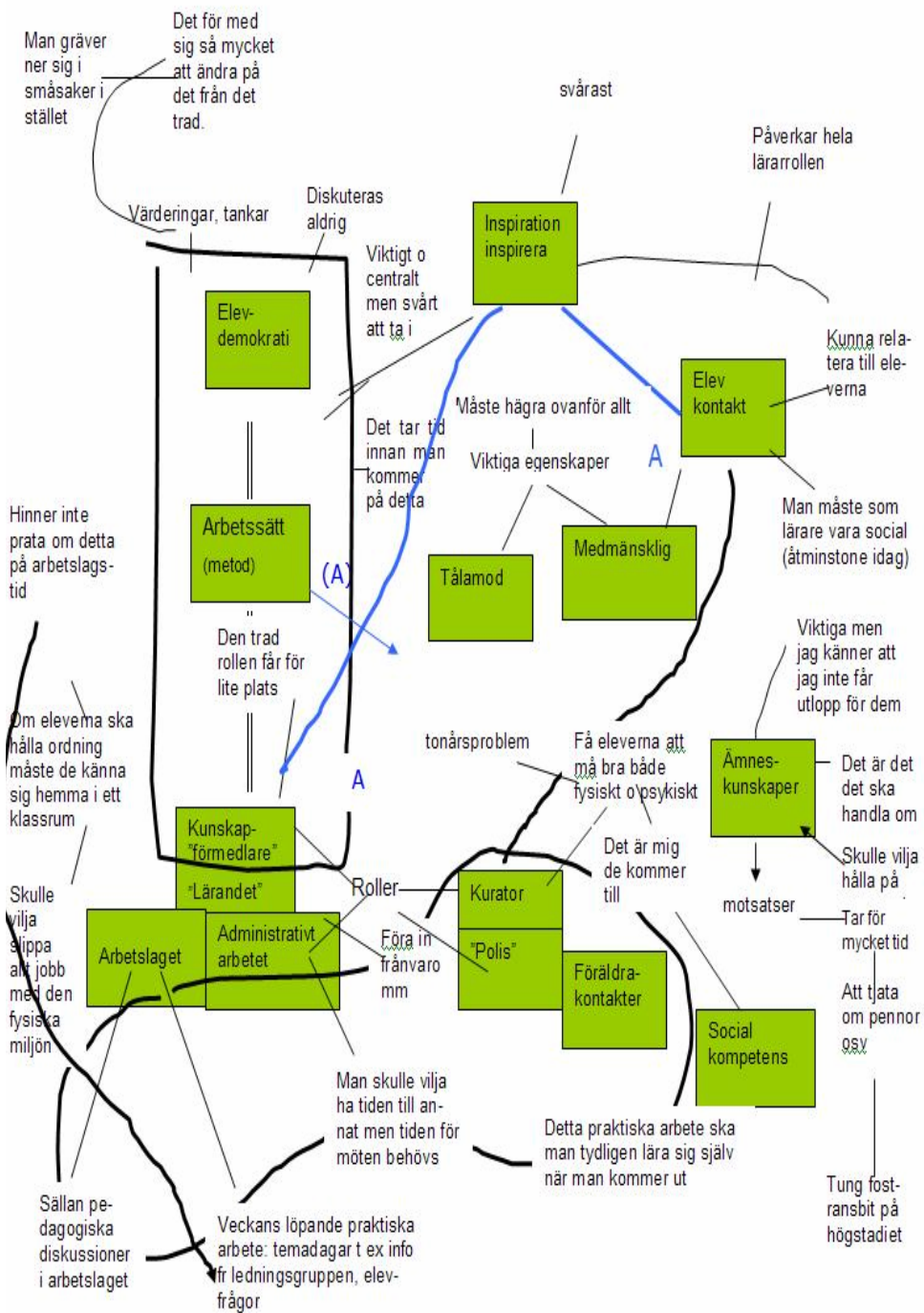
Kan du utveckla det litet mer?

Hur menar du? osv.

Frågorna ska vara icke-styrande. Samtalet börjar lämpligen med att man rådgör om vilket nyckelord man ska börja med. Den man samtalar med väljer oftast något av de mer angelägna nyckelorden, vilket kan vara bra att ha i minnet. Man kan även fråga varför han eller hon valde att börja med den lappen. Därefter fortsätter samtalet om respektive nyckelord. Syftet med samtalet är att ge en tydligare och mer nyanserad bild av det som skrivits ned på lapparna.

Det är en fördel om man använder sig av intervjupersonens egna ord så mycket som möjligt när man försöker skriva ned kärnan i det som sägs. Detta görs av flera skäl. Dels för att minska risken för påverkan från samtalsledarens sida, dvs. att denne lägger sina ord i den intervjuades mun, dels för att det gör det möjligt att gå tillbaka till något som sagts och visa på eventuella samband. När den som talar ser sina ord i skrift kan hon eller han bedöma om bilden som växer fram stämmer.

När den intervjuade inte har något mer att tillägga övergår samtalet från en fördjupning av varje del till en beskrivning av hur delarna är relaterade till varandra. Redan under samtalets gång kan naturligtvis samband bli uppenbara och bör då markeras. Delarna knyts till varandra genom pilar och streck som beskrivs i termer av att exempelvis två områden påverkar varandra ömsesidigt. Båda ser det mönster som växer fram och kan upptäcka samband mellan faktorer, upprepningar, teman, olikheter, oklarheter, motsägelser etc. Varje föreställningskarta blir unik. När beskrivningen är klar betraktar man tillsammans det som har växt fram och försöker sammanfatta bilden och reda ut eventuella oklarheter. Den som intervjuas får till slut ”godkänna resultatet” och har möjlighet att göra korrigeringar. Därefter kan det vara intressant att fråga hur det kommer sig att förståelsen ser ut som den gör, vilka förklaringar som kan ligga bakom förståelsen. I figur 1 visas ett exempel på en föreställningskarta.

Figur 1 Exempel på föreställningskarta

Föreställningskartan kan även följas upp med frågor om vad som är utmär-

kande för den verksamhet som förståelsen handlar om - i detta fall lärarens undervisningsmönster. Det skapar ett underlag för samtal om hur tankarna om uppdraget kommer till uttryck i det praktiska arbetet. Frågor som kan fånga detta är:

- Vad är karaktäristiskt för ditt sätt att undervisa?
- Om jag kom in på din lektion, vad skulle jag få se då?
- På vilket sätt försöker du förverkliga din förståelse av uppdraget?
- Vad av detta ser du som svårt respektive lätt att förverkliga?

Ett exempel där X berättar

”Jag jobbar inte som jag vill. Skulle vilja jobba mer elevcentrerat. Jag använder mig av det stöd och det material jag får på skolan, för jag hinner inte lägga ner det arbete som jag ser skulle behövas. Vissa saker gör jag. I svenska har vi ingen bestämd lärobok. Nu jobbar jag med ordklasser i några klasser men är inte nöjd. Jag föreläser och de gör uppgifter. I en klass läser vi en bok och jobbar med ordkunskap och får mycket närmare kontakt. Helst skulle jag vilja arbeta mer tematiskt för att ge en helhet. Jag har ofta musik på i klassrummet för att de är vana vid det. Så har jag arbetat själv.”

Samtalet kan byggas på med frågor om vilka hinder eller svårigheter som gör det svårt för läraren att förverkliga sina pedagogiska ambitioner.

Vad fångar metoden och vad fångar den inte

Vad tillför arbetet med föreställningskartan ett vanligt samtal? Att använda sig av föreställningskartor stämmer med de kriterier som anses karaktärisera en kvalitativt bra intervju i forskningssammanhang:

- Omfattningen av spontana, rika, specifika och relevanta svar från den intervjuade.
- Ju kortare intervjufrågor och längre intervjusvar, desto bättre.
- Den grad i vilken intervjuaren följer upp och klargör meningen i de relevanta aspekterna av svaren.
- Den ideala intervjun tolkas i stor utsträckning under loppet av intervjun.
- Intervjuaren försöker verifiera sina tolkningar av intervjupersonens svar under intervjuens förlopp
- Intervjun är ”självkommunicerande” – den är en historia i sig som knappast kräver mycket extra beskrivningar och förklaringar. ⁴

---

⁴ Kvale 1997 sid 134

Initiativet vid skapandet av föreställningskartan överlämnas till den man samtalar med när denne formulerar nyckelorden. Samtalsledarens uppgift är att försöka begripa sig på vad de betyder. Lapparna följs upp och meningen klargörs så långt som är möjligt utan att relationen äventyras. De öppna frågeområdena ger stort utrymme för den som intervjuas att utveckla sina tankar.

Det grundläggande förhållningssättet i en intervju med föreställningskarta bör vara att man som samtalsledare inte förstår någonting av det man vill förstå, eller tror sig ha förstått, dvs. att man inte ska utgå från att man har förstått utan fortsätta att fråga. Samtalar man med personer i en miljö som man känner väl står man inför ett problem. Både det att känna till skolkulturen i allmänhet och att känna till den kultur som är skolspecifik eller att mer eller mindre känna den man samtalar med, underlättar arbetet med att förstå - så länge som man tror att man inte förstår. När man börjar tro att man förstår för att man känner till skolan så upphör den sk kulturkompetensen att vara en tillgång och blir snarare ett hinder därför att man tror sig förstå utan att förutsättningslöst undersöka detta.

En annan fördel med samtal med förståelsekarta är att man har en möjlighet att orientera sig, stanna upp och gå vidare under samtalsgången, eftersom metoden innebär att man på kartan skriver ner centrala delar av vad som sägs och hur de hänger ihop. Genom att samtalet blir dokumenterat och tydligt, underlättas reflektion över tankemodeller och kan därigenom fungera vägledande för vidare fördjupning, nyansering och eventuell omvärdering under tiden samtalet genomförs. Erfarenheter av metoden har samtidigt visat att de man samtalar med upplevt det stimulerande att skapa en bild av sitt eget tankemönster, då bilden ofta klargör föreställningar och samband mellan olika föreställningar, som tidigare legat dolda.

Ett underlag av denna art ger en bild av hur de man samtalar med uppfattar sin verklighet. Det ger således inte en objektiv bild av hur det förhåller sig. Det är en skillnad mellan att studera förståelse och handling, samt utslag av handling. Ett argument för att lägga ner dyrbar tid på samtal med förståelsekartor är att det visat sig att förståelsen utgör en viktig grund för hur man handlar. Det innebär att det är viktigt att tydliggöra förståelsen för att kunna förändra handlingsmönster.

Genom att genomföra två tidsmässigt skilda samtal med samma person kan man få en bild av förändringar i förståelsen av uppdraget. Man kan t ex använda föreställningskartemodellen i samband med att man påbörjar ett arbete och göra om den när man har avslutat det. Förändrade tankestrukturer är ett uttryck för vad man har lärt sig.

Bearbetning, analys och tolkning

När man har ett antal föreställningskartor kan man ha en stor mängd data i form av text. Ett sätt att gå vidare är att bearbeta och sammanfatta varje samtal för sig.

Process - resultatmodellen

Ett sätt är att använda sig av delvis färdiga strukturer när man sammanfattar de olika föreställningskartorna. Det kan vara lämpligt om man vill undersöka hur en persons förståelse ser ut i en viss fråga, t ex skolans vision. Det kan också vara användbart om man har många samtal och är intresserad av likheter och skillnader i förståelsen i en viss fråga hos en grupp individer t. ex lärarna i ett arbetslag som har en gemensam elevgrupp. Man kan då, i stället för att försöka få en helhetsbild av varje enskild föreställningskarta, utgå från kartorna och ”grovsortera” lapparna och de förklarande texterna i ett antal färdiga kategorier, som står i relation till det man samtalat om.

I vårt exempel har vi använt kategorierna resultat och process (vad som behövs för att nå resultatet). Tillämpat på förståelsekartan i figur 5 (med några tillägg från andra föreställningskartor) skulle det kunna se ut som i figur 2

	Lärarnivå	Elevnivå
Process	Lärarnas lärmiljö Pedagogiska diskussioner i arbetslaget Administrativt arbete Stöd från kollegor Vi tillsammans – jag/kollegor/elever – hitta arbetsätt	Elevernas lärmiljö Relatera till eleverna Berätta om något som intresserar dem, så att de börjar fråga Fostra Inspirera Elevdemokrati Lyssna på elevernas bekymmer och på vad de kan
Resultat	Ha tålamod Medmänsklig Kunskapsförmedlare Kurator Polis Social kompetens	Få eleverna att må bra både fysiskt o psykiskt Ämneskunskaper Ha social kompetens

Figur 2. Kategorischema

Lärdomarna eller föreställningarna kan kategoriseras utifrån resultat av eller vad man vill uppnå med de arbetsinsatser respektive de arbetssätt, processer,

man använder sig av för att uppnå resultaten. Särskilt intressant att analysera är sedan samspelet mellan process och resultat. Föreställningarna kan handla om såväl elevernas som lärarnas lärmiljö.

När det gäller elevresultat kan föreställningarna handla om vilka kunskaper, kompetenser, egenskaper och föreställningar som eleverna utvecklat eller som man främst vill bidra till att utveckla hos eleverna. Det kan handla om att fördjupa sin kunskap om olika personers förståelse av uppdraget när det gäller elevernas utveckling och kunskaper. Man kan även få en bild av relationen mellan olika typer av resultat. Finns det t ex ett samband mellan utvecklingen av kreativa, initiativrika elever och elevernas ämneskunskaper.

I kategorin elevernas lärmiljö skriver man in föreställningar om olika undervisningsmönster på skolan eller förståelse av vissa sätt att arbeta, t ex förståelser av innebörden i elevaktiva lärprocesser och arbetssätt. Genom att sätta beskrivningarna av undervisningen i relation till föreställningar om vilka resultat man vill uppnå kan man fördjupa sin förståelse av föreställningarna om hur olika arbetssätt påverkar resultaten.

På samma sätt kan man kategorisera föreställningar om lärare eller skolledare och deras lärmiljöer. Det kan t ex handla om att sortera föreställningar om lärande och undervisning som lärare och skolledare har eller hur man skulle önska att det var med tanke på de lärmiljöer man ser som angelägna att skapa för eleverna. Under kategorin lärarnivå och process kan man samla föreställningar om hur lärares lär- och utvecklingsmiljö ser ut eller borde se ut för att bidra till lärares fördjupade kunskaper inom olika områden.

De olika kategoriserade utsagorna kan därefter granskas, jämföras och eventuellt flyttas om för att bilda underkategorier som beskriver gruppens lika eller olika syn i frågan. Resultatet kan bli ett lämpligt underlag för ett samtal i gruppen och bidra till att initiera de pedagogiska samtal som så många efterlyser.

Tabellmodellen

Om man har ett stort datamaterial i form av intervjusvar, lärdomar, meningar och nyckelord kan det vara svårt att se mönster och få en överblick och helhetsbild av allt som uttryckts. Läser man alltför överskådligt kan innebörden i varje utsaga gå förlorad. Läser man å andra sidan varje utsaga mycket noggrant tappar man lätt helheten. Ett sätt att samtidigt läsa med eftertanke och skapa mönster är att använda sig av tabell- och sorteringsfunktionen i ett vanligt ordbehandlingsprogram där man låter kategorier växa fram utifrån medarbetarnas utsagor.

Tillvägagångssätt

- Skriv varje utsaga (en eller flera meningar som uttrycker en och samma uppfattning) i ett vanligt Worddokument och gör en radbrytning (tryck enter) efter varje hel utsaga.

- Markera allt. Gå upp till ”Tabell” och välj ”Infoga tabell”. Varje utsaga kommer då på varsin rad i en tabell.

- Infoga en kolumn till vänster.

- Läs därefter varje utsaga för sig och tilldela den ett numeriskt värde genom att sätta en siffra på samma rad i den infogade kolumnen. De utsagor som man uppfattar handlar om samma sak bildar en kategori och tilldelas samma numeriska värde. Varje ny kategori som behövs för att fånga de olika utsagorna tilldelas en ny siffra. Det kan vara bra att använda de första raderna till en kodnyckel där man benämner varje kategori och anger dess numeriska värde.

Man kan välja åtminstone två tillvägagångssätt när man kategoriserar utsagorna.

1. Man kan ta varje utsaga i den ordning de förekommer i tabellen och tilldela den det numeriska värde som överensstämmer med den kategori till vilken utsagan hör. Man skapar successivt nya kategorier vartefter man stöter på utsagor som inte passar in i redan skapade kategorier. Nya kategorier växer fram vartefter man kommer längre ner i tabellen med utsagor.

Exemplen som används här kommer från intervjuer med lärare. Intervjufrågan var ”*Vad innebär det för dig att vara lärare?*”

Exempel på påbörjad kodning	
1	Lyssna
2	Relationer
3	Förtroende
4	Väcka intresse
1	Lyssna och känna med
2	Goda relationer med eleverna
3	Visa förtroende
2	Relationen med eleverna är jätteviktig
1	Se, lyssna ta in, reflektera
4	Väcka kunskapsörst (<i>många elever är skolskadade</i>)
3	Eleverna ska ha förtroende för mig (<i>de kommer med problem</i>)
4	Berätta om något som intresserar dem, så att de börjar fråga
1	Vara lyhörd (lyssna på elevernas bekymmer och på vad de kan)
3	Ha elevernas förtroende
	Integrera med kärnämnen
	Alla elever är inte lika

Om flera betydelser ryms i en och samma rad som vid ”Se, lyssna ta in, reflektera” behöver man infoga en rad och flytta över ”reflektera” som hör till en annan kategori än ”Se, lyssna ta in”.

2. Är materialet stort och innehåller många innehållsmässigt olika utsagor kan man behöva arbeta i olika etapper. Efter att ha skaffat sig en överblick över materialet skapar man tre eller fyra kategorier som vardera tilldelas ett numeriskt värde varefter man går igenom hela materialet och sorterar in de utsagor som passar in i de skapade kategorierna. Övriga utsagor hoppar man över så länge. Därefter går man upp till ”Tabell” och väljer ”Sortera” varvid de genomgångna utsagorna läggs sist i materialet i nummerordning. Man får då kvar en okodad reducerad grupp av utsagor. Man börjar då om med att skapa ett begränsat antal nya kategorier och plockar in de utsagor som passar in. De utsagor som inte passar in lämnar man för tillfället. Därefter sorterar man igen och börjar på nytt med de kvarvarande okodade utsagorna. Man får ofta ett begränsat antal utsagor kvar på slutet som inte går att kategorisera.

Exempel på en delvis sorterad tabell

	Få eleverna att ta för sig och känna att det vi gör tillsammans är viktigt.
	Goda relationer med eleverna
	Relationen med eleverna är jätteviktig
	Integrera med kärnämnen
	Alla elever är inte lika
1	Lyssna
1	Lyssna och känna med
1	Se, lyssna ta in, reflektera
1	Vara lyhörd (lyssna på elevernas bekymmer och på vad de kan)
2	Förtroende
2	Visa förtroende
2	Eleverna ska ha förtroende för mig (<i>de kommer med problem</i>)
2	Ha elevernas förtroende
3	Väcka intresse
3	Väcka kunskapsörst (<i>många elever är skolskadade</i>)
3	Berätta om något som intresserar dem, så att de börjar fråga

- Undersök igen om de kodade utsagorna är lika och koda om dem som inte stämmer med den kategori som den blivit tilldelad. Man får här hjälp av materialet att se likheter och olikheter.
- Genom att lägga till en eller flera kolumner kan man skapa underkategorier till varje huvudkategori.